

УДК 821.161.2–32.09

О. А. Новицька

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ МОДИФІКАЦІЇ РЕАЛІСТИЧНОГО ОПОВІДАННЯ МЕЖІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

У статті досліджено жанрово-стильові модифікації реалістичного оповідання межі ХІХ–ХХ століть. Розглянуто жанрововизначальні маркери, сюжетно-композиційні елементи, проблематику та ідейно-естетичну спрямованість малої прози. З'ясовано характерні ознаки літератури перехідного етапу в морально-естетичному, психологічно-емоційному аспектах.

Ключові слова: жанрово-визначальні маркери, багатофабульність, оповідання, повість, новела, мала проза, імпресіонізм, натуралізм, символізм.

Постановка проблеми. Українська література кінця ХІХ – початку ХХ століть супроводжувалася синтезом соціологічної, психологічної, естетичної систем. За умов міцної закоріненості прийомів реалізму у вітчизняній художній практиці водночас поширювалися ідеї модернізму, змінювався характер художнього бачення, оновлювалися принципи мистецького моделювання буття й проблемно-тематичний діапазон, збагачувалася палітра зображально-виражальних засобів. Як наслідок, спостерігаємо яскраве поліфонічне художнє полотно рубежа ХІХ–ХХ століть, позначене різновекторністю естетичних пошуків й контраверсійністю мистецького мислення. Невизначеність жанрово-стильових домінант, характеристик творів письменників, їхніх естетичних орієнтирів, відсутність наукового підходу ідентифікації присутніх ознак реалістичних та модерністських пріоритетів прози сецесійної доби потребує ретельного аналітичного прочитання.

Актуальність дослідження. Художньо-естетичні особливості літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. позначилися на творчості письменників, яка характеризується багатством формальних та змістових ознак. Жанрово-стильові модифікації творів як практична реалізація реалістичних і модерністських художніх тенденцій є важливою складовою формування цілісної картини вітчизняного мистецького життя означеного періоду. Недостатня вивченість особливостей жанрів, нового стилю, нового художнього світогляду, в рамках якого прихильники сецесії знайшли концептуальне узагальнення своїх прагнень й переживань, є актуальною темою сучасного літературознавства. Теоретико-методологічною основою статті стали теоретико-та історико-літературні праці Л. Гаєвської, О. Галича, А. Гуляка, Т. Гундорової, І. Денисюка, О. Дорошкевича, М. Жулинського, І. Франка.

Мета статті – здійснити літературознавчий огляд жанрово-стильових модифікацій на прикладі оповідання в контексті розвитку української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття. Реалізація мети передбачає послідовне вирішення комплексу таких завдань:

- простежити еволюцію жанрово-стильових модифікацій малої прози доби сецесії;
- з'ясувати основні характеристики малої прози епохи модернізму;
- розкрити характер художнього новаторства у малій прозі та визначити її місце стосовно тенденцій розвитку української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Оповідання межі ХІХ–ХХ століть певною мірою зберігає свої жанровизначальні маркери, акумулюючи набуті упродовж усього періоду розвитку жанрово-видові риси

й водночас набуваючи нових, суголосних мистецьким пошукам часу. З-поміж усталених жанрових ознак оповідання завважимо: наявність однієї сюжетної лінії (в її основі, як правило, одна подія. Одноподійність, до речі, в сучасній літературознавчій теорії вважається характерною рисою жанрової суті оповідання [3, с. 273]), концентрація уваги на обставинах, що супроводжують основну подію, неквапливість і причинно-часова послідовність розповіді (генетично сягає зразків народної розповіді й відмежовує оповідання від новели з її інтенсифікованим викладом, сюжетною концентрацією), широке використання побутових деталей, обґрунтованість колізій між персонажами тощо.

Названі ознаки жанру закріпилися в літературі ще з часів появи «Народних оповідань» Марка Вовчка і відтоді фактично існували без суттєвих змін. В самій назві збірки, властиво, міститься вказівка на природу й генезу оповідання, його спорідненість із усною народною оповіддю (чітко виражена постать оповідача, наявність традиційних сюжетно-композиційних елементів, побудова дії на хронотопі життя персонажа, побутова деталізація). Подальше становлення жанру українського оповідання пов'язується з іменами Пантелеймона Куліша, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, Олени Пчілки. Їхні твори відбивають низку типових жанровизначальних характеристик, які дозволили Ф. Білецькому у середині минулого століття сформулювати класичне визначення оповідання: «Оповіданням називається невеликий за розміром розповідний художній твір про одну або декілька подій в житті людини чи групи людей, в якому зображуються типові картини життя» [2, с. 7]. Це визначення з певними доповненнями фактично використовується і до нині. Порівняємо для прикладу, скажімо, визначення, наведене у Літературознавчому словнику-довіднику: «Оповідання – невеликий прозовий твір, сюжет якого заснований на певному (рідко кількох) епізоді з життя одного (іноді кількох) персонажа» [5, с. 522]. До жанрових маркерів оповідання, окрім того, зараховують однолінійний, нерозгалужений сюжет, сформованість характерів персонажів, виразність композиційної побудови тощо. Ці ознаки відрізняють оповідання від повісті та роману – зразків середньої та великої прози.

Жанрові різновиди оповідання кваліфікують здебільшого відповідно до специфіки його проблематики (з огляду на це виокремлюють соціально-побутове, соціально-політичне, соціально-психологічне, етнографічно-побутове оповідання), ідейно-естетичної спрямованості (сатиричне, комічне, трагічне), особливостей розповідної структури (йдеться про співвідношення епічного і ліричного начал).

Традиційно оповідання зараховують до зразків малої прози (як і новелу), протиставляючи його середній (повість) та великій (роману). Основним критерієм тут зазвичай виступає обсяг (словом, кількість сторінок), ускладненість сюжетної лінії (наявність головної та однієї чи кількох другорядних), кількість персонажів, хронологічна тривалість дії (скажімо, повість чи роман охоплюють значно ширший відрізок часу, ніж оповідання). Обсяг (кількість сторінок) як жанророзрізнявальний критерій зчаста використовується, до речі, і під час відмежування повісті та роману (безперспективність та певну спрощеність такого підходу аргументовано доводить Ніна Бернадська [1, с. 24]). Тимчасом головна проблема спостерігається у розрізненні оповідання та новели. Останнім часом у літературознавчій теорії спостерігається спроба обґрунтування критеріїв розмежування по лінії «екстраординарність події і напруженість сюжету (новела) – послідовність оповіді й деяка уповільненість розвитку сюжету (оповідання)». Найпослідовніше такий погляд обстоює А. Ткаченко: «Оповідання має бути оповіданням, себто, розповіддю більш ґрунтовною, словесно-

зображувальною, характеро- та психологічною, без ставки на карколомність чи авантюрність сюжету, несподівану екстраординарну подію. Тоді як новелі багато в чому відповідатимуть саме новина, несподіваність, авантюрність, напруженість» [6, с. 85]. Твердження виглядає на позір логічним і не викликає заперечень, адже базується передусім на етимології й генезі досліджуваних понять: оповідання корінням сягає усної оповіді, новела ж первісно сприймалася як новина дня (повідомлення, яке містить елемент новизни та інтриги).

Характеризуючись доволі чітким за побудовою сюжетом, оповідання водночас поступається повісті своєю сюжетною обмеженістю, адже окреслює переважно один фрагмент з життя героя. Повість натомість містить розгалужену систему сюжетних ліній (багатофабульність), пов'язаних із життям кількох персонажів. Саме за цією ознакою найчастіше відбувається розмежування обох жанрів. «Оповідання, – на думку Ф. Білецького, – є також меншою жанровою формою ніж повість, яку вважають середнім видом епічного роду, що тісно примикає як до оповідання, так і до роману, займаючи між ними проміжне місце. В повісті звичайно зображується не одна, а декілька подій, що висвітлюють цілий період у житті людини. І в цих подіях бере участь ряд персонажів, образи яких змальовуються більш-менш докладно, тому й сюжетна лінія (чи лінії) повісті більш складна і розгорнута, ніж в оповіданні» [2, с. 10]. Отже, в системі жанрів оповідання являє собою проміжну ланку між новелою (її інколи вважають «сконденсованим», стислим різновидом оповідання) та повістю. Такий погляд обстоюється в більшості теоретичних та історико-літературних праць Ф. Білецького («Оповідання. Новела. Нарис»), І. Денисюка («Розвиток української малої прози ХІХ – початку ХХ ст.»), «Жанрові проблеми новелістики»), В. Фашенка («Новела і новелісти», «Із студій про новелу»), Наталі Шумило («Під знаком національної самобутності») та ін.

На загал же, для оповідання рубежу ХІХ–ХХ віків характерна тенденція до розширення соціальної сфери зображення особистості, поглиблення індивідуально-психологічної характеристики індивіда, показ складних взаємостосунків «людина – соціум», осмислення складних буттєвих ситуацій. Так, в оповіданнях І. Франка, Грицька Григоренка, Любові Яновської, Т. Бордуляка, М. Левицького, Б. Грінченка, С. Васильченка, Д. Марковича, М. Чернявського помітне прагнення до художнього моделювання людини як морально детермінованої особистості, в якій іде постійне змагання добра і зла, темного і світлого начала душі, високої мрії та буденного існування (показовими прикладами можуть бути «Сентиментальне оповідання» Л. Пахаревського, «Герен у нозі», «Як Юра Шикманюк брів Черемош», «Гуцульський король» І. Франка). Це, ясна річ, сприяло поетикальному урізноманітненню жанру (посилення ліричного начала, еклектичне поєднання стильових рис романтизму, натуралізму, символізму, імпресіонізму тощо), однак суттєво не впливало на жанрові характеристики оповідання. В аналогічному ключі сприймаються й окремі оповідання А. Крушельницького.

Оповідання, як і новела, виявляється доволі динамічним жанром, що еволюціонував у руслі загальної тенденції до ліризації малої прози, фрагментизації сюжету, послаблення подієвого начала, тяжіння до настроєності. Спостерігається явище, яке І. Денисюк назвав «гібридом різних літературних форм», маючи на увазі своєрідний синтез оповідання і фрагментарних епічних форм на кшталт мініатюра, етюд, нарис [4, с. 195]. Так, окремі оповідання А. Крушельницького («Перед від'їздом»), Дніпрової Чайки («Шпаки»), К. Коваленка-Коломацького («Сікуція», «Тарабанщик») друкувалися як мініатюри, що, вочевидь, мало вказувати на їхню спорідненість із зразками новелістичного жанру.

Для названих творів характерним є яскраво виражена настроєність (І. Денисюк слушно називає подібні твори «оповіданнями настрою»), домінування ліричного первня над епічним, акцентування одного фрагмента з життя головного персонажа, обмежене коло дійових осіб, звільненість від етнографічно-побутової деталізації тощо. Схожа ситуація спостерігається і з прозовими творами Л. Пахаревського, що називалися «дрібними оповіданнями» (його поодинокі твори, як-от «Сентиментальне оповідання», відзначається настроєвістю, яскравою ліричною домінантою, фрагментарністю сюжету). Відбувається тяжіння до «мініатюризації» традиційного оповідання, редукція сюжетно-фабульної організації (порушення хронікального принципу викладу) й посилення експресивно-почуттєвого (лірично-настрійного) та психологічного начал. Характерними прикладами оповідань такого типу виступають також окремі твори Т. Бордуляка, М. Левицького, Д. Марковича, Євгенії Ярошинської.

Отже, оповідання як жанр малої прози є складним й багатограним явищем, що містить філософсько-естетичні уявлення, мистецькі, суспільно-політичні та морально-етичні пошуки зламу XIX–XX віків. Художня практика письменників сприяла збагаченню українського письменства новими темами, образами і жанровими формами, розширенню меж традиційного реалізму, оновленню художньо-стильової палітри. Виступаючи органічною складовою української літератури, оповідання репрезентує тенденцію до розширення соціальної сфери зображення особистості, поглиблення індивідуально-психологічної характеристики індивіда, показує складні взаємостосунки «людина – соціум», осмислює складні буттєві ситуації.

Перспективою даного дослідження вважаємо науковий аналіз середніх форм прози творчого доробку письменників епохи кінця XIX – початку XX століть в аспекті жанрово-стильової модифікації творів.

Список використаної літератури

1. Бернадська Н. І. Роман : проблеми великої епічної форми : навч. посіб. / Н. І. Бернадська. – Київ : Логос, 2007. – 116 с. ; Bernadska N. I. Roman : problemu velykoi epichnoi formy : navch. posib. / N. I. Bernadska. – Kyiv : Lohos, 2007. – 116 s.
2. Білецький Ф. Оповідання. Новела. Нарис / Ф. Білецький. – Київ : Дніпро, 1966. – 89 с. ; Biletskyi F. Opovidannia. Novela. Narys / F. Biletskyi. – Kyiv : Dnipro, 1966. – 89 s.
3. Галич О. Теорія літератури : підруч. / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв ; за наук. ред. О. Галича. – Київ : Либідь, 2001. – 488 с. ; Halych O. Teoriia literatury : pidruch. / O. Halych, V. Nazarets, Ye. Vasyliiev ; za nauk. red. O. Halycha. – Kyiv : Lybid, 2001. – 488 s.
4. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози XIX – початку XX століття / І. О. Денисюк. – Львів : Академічний експрес, 1999. – 279 с. ; Denysiuk I. O. Rozvytok ukrainskoi maloї prozy XIX – rochatku XX stolittia / I. O. Denysiuk. – Lviv : Akademichnyi ekspres, 1999. – 279 s.
5. Літературознавчий словник-довідник / ред. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – Київ : Академія, 1997. – 752 с. ; Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk / red. R. T. Hromiak, Yu. I. Kovaliv ta in. – Kyiv : Akademiia, 1997. – 752 s.
6. Ткаченко А. О. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства : підруч. / А. О. Ткаченко. – Київ : Київ. ун-т, 2003. – 448 с. ; Tkachenko A. O. Mystetstvo

slova : Vstup do literaturoznavstva : pidruch. / A. O. Tkachenko. – Kyiv : Kyiv. un-t, 2003. – 448 s.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2018.

O. Novitskaya

GENRE AND STYLISTIC MODIFICATIONS OF REALISTIC NARRATIVE STORY AT THE END OF THE 19TH – AND AT THE BEGINNING 20TH CENTURIES.

The article deals with genre-style modifications of the realistic narrative of the 19th–20th centuries. Genre-specific markers, plot-compositional elements, perspectives, ideological and aesthetic orientation of small prose are considered. The characteristic features of the literature of the transitional stage in the moral-ethical, psychological and emotional aspects are revealed.

Ukrainian literature of the late nineteenth and early twentieth centuries was accompanied by the synthesis of sociological, psychological, aesthetic systems. Under the conditions of strong rootedness of the methods of realism in the national artistic practice, at the same time, the ideas of modernism were spread, the character of the artistic vision had been changed, the principles of artistic modeling of human being as well as the problem-thematic range were updated, the palette of figurative-expressive means was enriched. As a result, we observe a bright polyphonic artistic image of the turn of the nineteenth and twentieth centuries, marked by a variety of aesthetic searches and controversy of artistic thinking.

Genre types of the narration qualify, mostly, in accordance with the specifics of its problems (in this regard, there were distinguished social and every day, socio-political, socio-psychological, ethnographic and everyday stories), ideological and aesthetic orientation (satirical, comic, tragic), also, taking into account peculiarities of the narrative structure (we are talking about the ratio of epic and lyric principles).

The narrative story of the turn of the XIX–XX centuries is characterized by the tendency to expand the social sphere of personality images, the deepening of the personal and psychological characteristics of the individual, the display of complex interactions «man – society», the understanding of complicated existential situations. The narration, like the short story, turns out to be quite a dynamic genre that evolved in line with the general tendency to lyryze small prose, fragmentation of the plot, weakening of the eventual beginning, and the tendency toward mood.

Consequently, the story as a genre of small prose is a complex and multifaceted phenomenon that contains philosophical and aesthetic representations, artistic, socio-political, and moral-ethical quest for the breakthrough of the turn of the 19th and 20th centuries. The artistic practice of writers contributed to enriching of Ukrainian writing with new themes, images and genre forms, expanding the limits of traditional realism, so, updating the artistic and stylistic palette. Being an organic component of Ukrainian literature, the narrative represents a tendency to expand the social sphere of personality images, to deepen the personal psychological characteristics of the individual. The narration shows complicated interactions «man – society», thus, realizing the complex of the existential situations.

Key words: *genre-determining markers, multi-plot narration, narration, novel, short stories, small prose, impressionism, naturalism, symbolism.*